

Tatjana Mušnjak

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

ČETRDESET GODINA KONZERVACIJE I RESTAURACIJE U HRVATSKOM DRŽAVNOM ARHIVU U ZAGREBU

UDK 930.25(497.5):025.7

Stručni članak

Autorica u svojem radu daje kratki povijesni pregled aktivnosti koje su dovele do utemeljenja Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva te iznosi rezultate rada u proteklih 40 godina. Posebno ukazuje na probleme prostora, kadrova i nedostatka opreme te djelatnost Laboratorija tijekom Domovinskog rata. Dio rada posvećen je razvoju Laboratorija i problemima educiranja novih generacija konzervatora i restauratora na području zaštite pisane baštine.

Tradicija konzerviranja i restauriranja dokumenata i knjiga stara je zasigurno kao i oni sami. Prve primjere restauriranja pisane baštine susrećemo već na starim egipatskim papirusima. Prvi laboratoriji za konzervaciju, koji se u svojem radu koriste znanstvenim metodama, utemeljuju se oko 1900. godine, a konzervacija postaje strukom tek 1950. godine osnutkom IIC-a (International Institute for Conservation)¹.

Početak rada na konzerviranju i restauriranju arhivskoga gradiva u Hrvatskom državnom arhivu u suvremenom smislu može se smatrati 11. studenoga 1954.

¹ Međunarodni institut za konzerviranje muzejskih predmeta, kojemu se 1952. godine u naziv dodaju još dvije riječi: "povijesnih i umjetničkih djela".

godine, kada je zaposlen jedan kemičar kojemu je rad na tim poslovima bio temeljnom zadaćom. Bila je to dipl. ing. kemije Tatjana Puškadija-Ribkin, koja je utemeljila konzervatorsko-restauratorsku službu u hrvatskim arhivima.

Ovome je prethodio niz radnji i događaja koji, iako poznati, do sada nisu sustavno prikupljeni i prikazani na jednom mjestu. Godina u kojoj obilježavam četrdesetu obljetnicu rada Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva prigoda je stoga, da se prije prikazivanja rezultata njegova rada, dade i kratki povijesni pregled aktivnosti koje su za cilj imale osnutak restauratorskih radionica u arhivskoj službi Republike Hrvatske.

Među dokumentima koji se čuvaju ne samo u pismohrani Hrvatskog državnog arhiva, već i drugih arhiva u Hrvatskoj, nalaze se podaci o restauriranju arhivskih knjiga i poduzimanju različitih mjera zaštite arhivskoga gradiva u prošlosti te o nastojanjima da se organizira suvremena, na znanosti utemeljena restauratorska služba u hrvatskim arhivima.

Najstariji do sada pronađeni zabilježeni podaci o popravcima, restauriranju i uvezivanju arhivskih knjiga, nalaze se u Povijesnom arhivu Dubrovnik. To su računi o isplatama za popravak arhivskih knjiga knjigoveži Živanu Radojeviću (*ligator librorum*) iz 1449. godine. U Dubrovačkoj se Republici za preuvezivanje registara i njihovo popravljnje trošilo dosta novaca, a Senat je za tu vrstu izdataka davao posebne ovlasti Malom vijeću. U istom Arhivu ima dosta uredaba i odluka dubrovačkih vijeća o čuvanju arhivskoga gradiva, potom dokumentacije o vrlo strogim kaznama protiv krađe i oštećivanja registara te o velikim novčanim nagradama prokazateljima krivaca.

U pismohrani Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu nalaze se prijepisi dopisa Hrvatskog državnog arhiva u Dubrovniku iz 1942. godine, što ih je njihov tadašnji upravitelj dr. Branimir Truhelka uputio Ministarstvu narodne prosvjete NDH – Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode, o potrebi imenovanja knjigoveže-restauratora za njihov Arhiv². Državni arhiv u Zagrebu podržao je zahtjeve Dubrovačkog arhiva kada je Ministarstvo narodne prosvjete NDH zatražilo njegovo mišljenje o tome. U tom je dopisu dr. Josip Matasović, upravitelj Državnog arhiva u Zagrebu,

² Dopis od 12. ožujka 1942. što ga je upravitelj Hrvatskog državnog arhiva u Dubrovniku, dr. Branimir Truhelka uputio Ministarstvu nastave NDH – Pročelniku odjela za visoke škole i znanstvene zavode, Pismohrana Povijesnog arhiva u Dubrovniku, 91/42.; dopis od 5. lipnja 1942. što ga je upravitelj Hrvatskog državnog arhiva u Dubrovniku, dr. Branimir Truhelka uputio Ministarstvu nastave NDH – Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode, Pismohrana Povijesnog arhiva u Dubrovniku, 238/42.; dopis od 1. studenoga 1942. što ga je upravitelj Hrvatskog državnog arhiva u Dubrovniku, dr. B. Truhelka uputio Ministarstvu narodne prosvjete NDH – Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode, Pismohrana Povijesnog arhiva u Dubrovniku, 537/42.

izvijestio Ministarstvo da je i ovaj Arhiv zainteresiran da dobije stalnog knjigovežu-restauratora te da je iz izvanrednih navjera za 1941. i redovitih navjera za 1942. već nabavio nešto knjigovezačkog alata i materijala te jedan rezači stroj.³

Ratne su prilike samo nakratko stavile potrebu restauriranja arhivskoga gradiva u drugi plan. Po završetku Drugog svjetskog rata ovo se pitanje aktualiziralo u čitavom svijetu, pa tako i u Hrvatskoj.

Tijekom prosinca 1947. godine Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti preseljen je u nove prostorije na Strossmayerovu trgu 12. Dr. Vladimir Mošin je prigodom preuzimanja Arhiva početkom 1948. utvrdio da su velike količine gradiva oštećene te da im je neophodno restauriranje. Ubrzo su započele aktivnosti na utemeljenju restauratorskog laboratorija. Istodobno je jedan izučeni knjigoveža iz Izdavačkog zavoda JAZU poslan na tromjesečno usavršavanje (kolovoz–listopad 1949. godine) u Sveučilišnu knjižnicu u Ljubljani, koja je imala vrsnog majstora. Tako je već koncem 1949. godine započeo rad na restauriranju kodeksa Historijskog instituta JAZU. No, do osnutka laboratorija za restauraciju prošlo je još nekoliko godina.

Dr. Josip Matasović, upravitelj Državnog arhiva u Zagrebu, uputio je 23. velječe 1953. godine prijedlog Historijskom institutu JAZU da se "uz već postojeći Akademijin Institut za restauriranje osnuje posebna radionica za restauriranje dokumenata, koja bi radila prema potrebi u Zagrebu, Zadru itd. Konačno se predlaže uzeti u službu nekoliko kemičara i knjigoveža, koji bi najprije učili, a kasnije radili u radionici za restauriranje."⁴ Historijski institut JAZU prihvatio je ovaj prijedlog, a dopisom od 22. travnja 1953. što ga je potpisao dr. Vladimir Mošin, direktor Arhiva JAZU, Državni je arhiv pozvan na konferenciju u Historijski institut JAZU 27. travnja 1953.⁵ Bila je to prva u nizu konferencija na kojima se dogovaralo o utemeljenju restauratorskog laboratorija.⁶

³ Dopis od 20. studenoga 1942. godine što ga je upravitelj Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, dr. Josip Matasović uputio Ministarstvu narodne prosvjete NDH – Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode, Pismohrana Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, 896/42.

⁴ Pismohrana Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, 133/1953.

⁵ Pismohrana Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, 133/1953.

⁶ Na jednom od tih sastanaka djelatnici Državnog arhiva u Zagrebu upoznati su s dopisom Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH, upućenom Tajništvu JAZU 8. svibnja 1953, u kojem među ostalim stoji: "U vezi s problemom restauracije i higijene arhivskih dokumenata i knjiga o čemu je bilo govora na jednom sastanku u Savjetu obratili smo se svojevremeno za eventualnu pomoć i suradnju Jugoslav. nacionalnoj komisiji za UNESCO i Savjetu za nauku i kulturu u Beogradu u nadi da će nam u toj problematici pomoći ili nam dati bar dobar savjet. Dogodilo se međutim da je –uopće ne obavještavajući ovaj Savjet službenik Savjeta za nauku i kulturu Vlade FNRJ kao budući sekretar GAS-a (Glavni arhivski savjet) razvio dalje ovu inicijativu, ali u okviru GAS-a i t.zv. Centralnog Državnog Arhiva,

U srpnju 1953. godine utemeljen je pri Historijskom institutu JAZU Laboratorij za restauriranje arhivske građe.⁷ Do 1955. godine radio je u sklopu Restauratorskog zavoda Instituta za likovne umjetnosti JAZU, a onda je dobio svoje vlastite prostorije i opremu u okviru Historijskog instituta JAZU.

Budući da Državni arhiv u Zagrebu u tom trenutku nije imao odgovarajući prostor, opremu, a niti pomoćni materijal za restauriranje, dozvoljeno mu je, a na temelju dogovora s JAZU, da njegov konzervator koristi prostor njihovog Laboratorija. Tako je dipl. ing. Tatjana Ribkin, 11. studenoga 1954. godine upućena tamo na rad.

Do 1958. godine konzervatorica Hrvatskog državnog arhiva provela je vrijeme u upoznavanju stručne literature, rješavanju nekih problema restauriranja te restauriranju gradiva koje je u Laboratorij JAZU stizalo iz drugih institucija. Vrlo je malo radila na restauriranju gradiva Hrvatskog državnog arhiva. Razlog je dijelom bio i u tome, što nisu postojali popisi oštećenog gradiva. Tek sredinom 1958. započelo se sa sustavnim pregledavanjem gradiva i izradom prioritetnih lista restauriranja.

Laboratorij za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva dijelio je prostor s Laboratorijem za restauraciju Historijskog instituta JAZU sve do 1. listopada 1964. godine, kada je dovršeno preuređenje prostora za njegove potrebe u Visokoj ulici 15. Na toj je lokaciji Laboratorij bio do 16. rujna 1975. kada se ponovno preselio u nove prostorije na Savskoj cesti 131, gdje se i danas nalazi.

Već prigodom utemeljenja Laboratorija 1954. godine, planirano je da on bude središnji laboratorij za restauriranje arhivskoga gradiva na području Republike Hrvatske. Od 1970. godine u okviru Laboratorija djeluje i knjigovežnica, jer se restauriranje starih uveza i uvez starih knjiga nisu mogli postići, a niti očekivati od suvremenih knjigoveža, koji se bave modernim uvezima.

Laboratorij je specijaliziran za konzerviranje i restauriranje spomeničke baštine zabilježene na papiru, pergameni i koži. U njemu se konzerviraju i restauriraju arhivski dokumenti, knjige (rukopisne, inkunabule, stare i novije tiskane knjige),

koji još nije organizovan, ostavljajući po strani interese naše republike. Isti je slučaj i sa mikrofilmovanjem arhivskih dokumenata, pa je jedna aparaturna za mikrofilmovanje nabavljena na račun saveznih sredstava stavljena na raspoloženje drugim ustanovama nego što je bila prvobitna namjera. ... Iz prednjeg se može razabrati da se moramo pobrinuti da postavljen problem riješimo sami. Smatramo da bi Jugoslavenska Akademija trebala da preuzme inicijativu u suradnji sa Državnim arhivom i Sveučilišnom knjižnicom da se predvide budžetska sredstva u 1954. za osnutak "laboratorija za restauraciju i higijenu arhivskih dokumenata i knjiga" ...". (Dopis br. 7248/53 od 8. svibnja 1953. što ga je Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NRH uputio Tajništvu JAZU u Zagrebu, Pismohrana Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, 133/1953).

⁷ Izvještaj ing. Vere Hršak, asistenta Historijskog instituta JAZU, Pismohrana Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, kut. 109/1953.

iluminirani i orijentalni rukopisi, novine, nacrti, plakati, zemljopisne karte, globusi te slike izrađene na papiru različitim tehnikama. Restauriraju se također i stari uvezi, a knjige se, ovisno o stanju izvornog uveza, nakon restauriranja uvezuju u restaurirane izvorne korice ili u nove, izrađene po uzoru na izvorne.

Od osnutka Središnjeg laboratorija odnosno knjigovežnice, do konca 1994. godine konzervirana je i restaurirana ukupno 538.331 jedinica,⁸ uvezano je 7.980 knjiga, izrađeno je 1.413 zaštitnih kutija i 3.081 zaštitna mapa od različitih materijala za posebne vrste arhivskoga gradiva (isprave na pergameni s privješanim voštanim pečatima, izuzetno vrijedne stare knjige i dr.) te 160 okvira od ljepenke ("paspartua") za slike i grafike.⁹

Središnji laboratorij ne radi samo za potrebe Hrvatskog državnog arhiva, već i za potrebe svih imatelja pisane baštine u Hrvatskoj: regionalni arhivi, knjižnice, muzeji, vjerske i druge organizacije te institucije s područja znanosti i kulture. U ovom se Laboratoriju već dugi niz godina sustavno radi na zaštiti i restauriranju gradiva Gradišćanskih Hrvata, a obavljani su i konzervatorsko-restauratorski radovi na građi iz Archivio di Stato Firenze i Hrvatskoga zavoda sv. Jeronima u Rimu.

Središnji je laboratorij 1986. godine izradio plan razvoja konzervatorsko-restauratorske službe u arhivskoj djelatnosti, na temelju analize stanja oštećenosti arhivskoga gradiva svih imatelja u Republici Hrvatskoj.¹⁰ Te su analize pokazale da je u to vrijeme bilo oko 10.000.000 listova oštećenoga gradiva, na kojem su bili neophodni konzervatorsko-restauratorski zahvati.

Nažalost, situacija se u međuvremenu samo pogoršala. Tijekom agresije na Hrvatsku oštećene su nove količine građe, ne samo tijekom izravnih ratnih sukoba, već i zbog skrivanja pred neprijateljem u neprimjerenim uvjetima: vlažnim podrumima, grobnicama, štalama, hermetički zatvorenim metalnim sanducima i kutijama,

⁸ Radi se o broju restauriranih listova, no mi se u Središnjem laboratoriju za restauraciju prigodom izražavanja količine restauriranoga gradiva, radije odlučujemo za izraz "jedinica", zato što smatramo da on bolje određuje različite vrste gradiva, npr. zemljopisne karte ili nacрте velikih dimenzija, voštane pečate, globuse ili listove malih dimenzija, od izraza "list". Postoji još i mogućnost da se gradivo standardnih veličina izražava u listovima, a karte, pečati i dr. brojem restauriranih pojedinačnih komada.

⁹ Tablični prikaz obavljenih poslova i broja djelatnika po godinama dan je u Prilogu 3. Oscilacije u učinku po pojedinim godinama do 1985. u vezi su s porodijskim dopustima pojedinih djelatnica. Povećanje broja djelatnika, kako je vidljivo iz tablice, nije dalo i odgovarajući povećani učinak, zato što je novim ljudima potrebno dulje vrijeme da nauče posao i steknu rutinu, a iskusniji djelatnici moraju utrošiti dio svoga vremena na njihovu edukaciju.

¹⁰ *Anketa za snimanje stanja, potreba i mogućnosti na području konzerviranja, restauriranja i uvezivanja arhivske građe u SRH i Analiza stanja, potreba i mogućnosti na području konzerviranja, restauriranja i uvezivanja arhivske građe u SRH* (anketu provela i podatke obradila Tatjana Mušnjak, voditeljica Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju HDA 1986. godine), čuva se u dokumentaciji Središnjeg laboratorija.

koji nisu posebno konstruirani za pohranu pisane baštine. Za sada imamo podatke samo o ratom oštećenju građi koja je tijekom Domovinskog rata evakuirana s ratom zahvaćenih područja u sigurnije krajeve. Među evakuiranom građom ima oko 500.000 listova posebno teško oštećene građe koja zahtijeva hitnu intervenciju, no ti podaci nisu konačni, jer još nemamo cjelovite podatke s nedavno oslobođenih područja. Sigurni smo jedino da se radi o velikim količinama teško oštećenoga najvrednijega građiva.

Središnji je laboratorij od samog početka rata radio na spašavanju i restauriranju ratom oštećenoga građiva i onoga koje je bilo evakuirano s ratom zahvaćenih područja Hrvatske. Prioritet je imalo najvrednije građivo: matične knjige, popisi duša, katastarske knjige i građivo pisano glagoljicom.

Rad Laboratorija ograničen je prostornim i kadrovskim uvjetima te nedostatkom opreme. Neke se metode restauriranja zato uopće ne primjenjuju, npr. metoda dolijevanja, a također ni dezinfekcija, jer nema komore za dezinfekciju. Prostor je skučen, a i broj djelatnika je nedovoljan. U Laboratoriju za potrebe svih onih imatelja, koji su ranije navedeni, radi samo 8 djelatnika: uz voditelja, zaposlena su još 2 konzervatora (VSS), 2 viša tehničara – restauratora¹¹ (VŠS), 1 tehničar – restaurator (SSS), 1 viši tehničar – specijalist za stare uveze (VŠS) i 1 knjigoveža za novije uveze (SSS).

Laboratorij zauzima površinu od 74 m², a djeluje još na cca 25 m² hodnika i nekorisćenog dizala, u kojima se radi na propuhu i u polumraku, dakle, u potpuno neprimjerenim uvjetima. Spremište vrlo skupocjenog materijala za restauriranje i uvez (japanski papir, koža, pergamena i dr.) nalazi se u dizalu i dijelom na hodniku, gdje ga je nemoguće zaštititi od prašine. Tehnologija rada na konzerviranju i restauriranju uključuje i upotrebu različitih organskih otapala i kemikalija, a rad s njima odvija se u prostoru bez ventilacije i mogućnosti reguliranja mikroklimatskih uvjeta (npr. zbog neriješenog problema sušenja mokrih bugaćica, relativna vlaga zraka najvećim dijelom godine graniči sa 100%).

Razvoj Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju

Na temelju analize *Ankete za snimanje stanja, potreba i mogućnosti na području konzerviranja, restauriranja i uvezivanja arhivskoga građiva u Republici Hrvatskoj*, načinjenoj 1986. godine te poznavanja organizacije rada na tom području u

¹¹ Sada se za djelatnike koji rade na restauriranju koristi izraz PREPARATOR, preuzet od djelatnika muzejske struke. No, kako on uopće ne pokriva područje rada djelatnika koji se bave restauriranjem pisane baštine, mi u našim internim aktima koristimo termin RESTAURATOR. Nadamo se da će pitanje nazivlja uskoro biti razriješeno i zakonskim propisima.

drugim zemljama, najprije je utvrđen djelokrug rada Središnjeg laboratorija, a tek potom izrađen je Program razvoja.

Djelokrug rada Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva obuhvaća:

1. Konzerviranje, restauriranje i uvezivanje pisane baštine, sukladno svjetskim dostignućima na tom području;
2. Snimanje stanja u kojem se nalazi arhivsko gradivo svih javnih i privatnih imatelja u Republici Hrvatskoj:
 - utvrđivanje uzroka i stupnja oštećenosti gradiva te izrada prijedloga mjera zaštite na temelju utvrđenog stanja;
3. Standardiziranje metoda fizičko-tehničke zaštite arhivskoga gradiva svih imatelja s konzervatorsko-restauratorskog stajališta;
4. Izrada prioriternih lista restauriranja arhivskoga gradiva na razini Republike Hrvatske, a u suradnji s arhivistima;
5. Stručni nadzor nad radom područnih radionica za restauriranje u regionalnim arhivima;
6. Vođenje središnje evidencije o konzerviranom, restauriranom i uvezanom arhivskom gradivu svih imatelja u Republici Hrvatskoj;
7. Znanstveno-istraživački rad
 - istraživanje novih metoda konzerviranja i restauriranja te ispitivanje mogućnosti primjene novih materijala u konzerviranju, restauriranju i uvezivanju;
8. Standardiziranje metoda konzerviranja i restauriranja pisane baštine;
9. Standardiziranje pomoćnih materijala i kemikalija za konzerviranje, restauriranje i uvez;
10. Stručno usavršavanje
 - stalno stručno usavršavanje kadrova koji rade u Središnjem laboratoriju za restauraciju i područnim restauratorskim radionicama u regionalnim arhivima s pomoću:
 - a) praćenja stručne literature,
 - b) organiziranja tečajeva u Središnjem laboratoriju za restauratore i knjigoveže regionalnih arhiva,
 - c) prakse u restauratorskim laboratorijima u inozemstvu,
 - d) sudjelovanja na međunarodnim tečajevima, simpozijima i kongresima,
 - e) suradnje s različitim znanstvenim institucijama u svrhu unapređivanja rada na konzervaciji i restauraciji te zaštiti arhivskoga gradiva.

Da bi se svi navedeni poslovi mogli obaviti, potrebno je povećati broj djelatnika Laboratorija, urediti odgovarajući prostor i nabaviti svu potrebnu opremu.

Programom razvoja predviđen je osnutak kemijsko-mikrobiološkog laboratorija u okviru Središnjeg laboratorija, čija bi zadaća bila – istraživački i znanstveni rad na području konzervacije i restauracije. Program predviđa proširenje restauratorskog ateljea i knjigovežnice, a uz kancelarijski prostor i opremanje posebnog spremišta za pomoćni materijal i kemikalije. Cjelokupni prostor Laboratorija zapremao bi površinu od cca 500 m². Planirano je upošljavanje još 6 djelatnika tako da bi Laboratorij uz voditelja imao još i jednog konzervatora savjetnika, jednog višeg konzervatora, jednog konzervatora, dva viša tehničara restauratora, četiri tehničara restauratora, dvojicu specijalista za stare uveze i dvojicu knjigoveža za novije uveze.

Povećanje broja djelatnika obavljalo bi se postupno kroz razdoblje od 5-6 godina, jer je osposobljavanje stručnjaka na ovome području složen i odgovoran posao. Primanje većeg broja ljudi odjedanput blokiralo bi rad Laboratorija odnosno djelatnika s iskustvom, koji bi svoje vrijeme morali trošiti za obučavanje novih radnika. Obuka konzervatora i restauratora odgovoran je posao zato, što u našoj zemlji ne postoje škole za te vrste stručnjaka. Preduvjet da netko postane konzervator jest određen stupanj i vrsta obrazovanja. Za konzervatore je to fakultetsko obrazovanje kemijskog ili biološkog usmjerenja, a za preparatore srednjoškolsko obrazovanje grafičkog ili kemijskog usmjerenja. Nakon određenog vremena provedenog na radu u nekoj od restauratorskih radionica koje se bave restauriranjem pisane baštine, slijedi polaganje stručnog ispita za zvanje konzervatora odnosno preparatora. Taj se ispit nekada polagao pri Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture, no, nažalost, već se dulje vrijeme ti ispiti ne održavaju. Sada postoji samo mogućnost polaganja stručnih ispita za preparatore (SSS) pri Hrvatskom muzejskom vijeću. Središnji laboratorij zalaže se za to, da novi Zakon o arhivima omogući konzervatorima (VSS) polaganje stručnog ispita pri Povjerenstvu za stručne ispite u arhivskoj struci. Program polaganja već je izrađen i nadamo se da će uskoro i taj problem biti riješen.

Stručno se usavršavanje odvija kroz praktičan rad, posjete i praksu u restauratorskim laboratorijima u zemlji¹² (u manjoj mjeri, jer postoje samo dva laboratorija u Hrvatskoj u kojima se mogu educirati novi djelatnici) i inozemstvu te praćenjem stručne literature koja je najvećim dijelom na stranim jezicima. Stoga se od ljudi koji se namjeravaju baviti ovim poslom traži još i aktivno poznavanje stranih jezika.

Uz znanje stranih jezika od konzervatora koji će raditi na restauriranju i konzerviranju pisane baštine traži se još i osnovno poznavanje arhivistike, bibliotekarstva, povijesti umjetnosti, povijesti, pomoćnih povijesnih znanosti (paleografija,

¹² Riječ je o Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva te o Tehničkom odjelu Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

kronologija, heraldika i dr.) i drugih znanosti, jer se radi o interdisciplinarnom području koje zahtijeva suradnju stručnjaka različitih profila. Da bi konzervator uopće mogao uočiti neki problem i donijeti odluku sa stručnjacima kojih specijalnosti mora rješavati, potrebno je da ima temeljna znanja iz svih spomenutih područja.

U Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju započeli smo u posljednje dvije godine s educiranjem novog profila restauratora – od samog ih početka učimo da i uvezuju knjige koje restauriraju. Dosadašnja praksa odvajanja tih poslova imala je nekih slabosti, koje pokušavamo riješiti na ovaj način.

Uništavanje i oštećivanje spomenika kulture tijekom Domovinskog rata aktualiziralo je pitanje školovanja konzervatorsko-restauratorskih stručnjaka svih specijalnosti, pa tako i onih koji rade na zaštiti pisane baštine. Državna uprava za zaštitu spomenika kulture i prirode, u suradnji s Vijećem Europe, matičnim institucijama za pojedine djelatnosti (arhivska, bibliotečna, muzejska i dr.), školama i fakultetima, već nekoliko godina aktivno radi na organiziranju školovanja za ovu profesiju. S tim u svezi, u Zagrebu su već u dva navrata održani međunarodni simpoziji o edukaciji restauratora i konzervatora.

Kada se govori o Programu razvoja Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju, treba se prisjetiti planova koji su rađeni prije sedamnaest godina. U to su vrijeme pravljene elaborati za izgradnju nove zgrade Hrvatskog državnog arhiva u kojoj je za Središnji laboratorij planiran prostor od 200 m². Bilo je predviđeno da u Laboratoriju radi 8 djelatnika. Plan iz 1976. godine nije predvidio razvoj na području konzervacije i restauracije, kako u pogledu razvoja metoda rada, tako i u pogledu opreme, posebice one za metode masovne konzervacije i restauracije. U proteklom je razdoblju, osim toga, napravljena i analiza oštećenosti gradiva te njezinih približnih količina, pa se zato stari i novi program toliko razlikuju.

Što se tiče opreme, ovim novim Programom razvoja planirana je nabava najsuvremenije opreme za konzervatorsko-restauratorske radove, a za znanstveno-istraživački rad planirana je standardna oprema kemijsko-mikrobiološkog laboratorija. Polazilo se, naime, od činjenice da ne treba nabavljati najskuplju opremu za istraživanja koja će se rijetko obavljati, već da u tim slučajevima treba surađivati s fakultetima i drugim znanstvenim institucijama koje tu opremu već posjeduju.

Na kraju, treba svakako reći da se Program razvoja ne bavi samo razvojem Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva, već razvojem konzervatorsko-restauratorske službe u hrvatskim arhivima u cjelini. Pri izradi programa vodilo se računa i o financijskim mogućnostima, jer nema tako bogate zemlje u svijetu koja može odvojiti sredstva za restauriranje svih svojih oštećenih spomenika. Restauriranje, za razliku od do sada uvriježenoga mišljenja, moramo početi shvaćati kao posljednji korak u zaštiti. Restauratorski su zahvati

izuzetno složeni, delikatni, dugotrajni i skupi. Zato restauratorsku službu treba organizirati krajnje racionalno, a svu prednost dati preventivnoj zaštiti. Ovome se obliku zaštite danas u svijetu posvećuje izuzetna pozornost stoga, što je neusporedivo djelotvornije provođenjem potrebnih preventivnih mjera spriječiti oštećivanje spomenika, nego već oštećene spomenike restaurirati. Pored toga, djelotvornim se preventivnim mjerama može zaštititi cjelokupno gradivo jednog arhiva istodobno, dok se restauriranjem mogu obuhvatiti samo pojedinačni objekti.

PRILOG 1: Popis djelatnika Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju

- Maja Bejdić, konzervator
(od 1.11.1985. do 15.3.1993.)
- Nada Dabić, tehničar – restaurator
(od 21.12.1968. do 31.12.1974.)
- Maja Džafić, tehničar – knjigoveža
(od 13.7.1992. do 6.4.1994.)
- Davorin Emić, tehničar – knjigoveža
(od 1.10.1970. do 10.6.1979.)
- Lidija Kraljić, viši tehničar – restaurator
(od 1.10.1970.)
- Miroslav Kraljić, viši tehničar – knjigoveža
(od 1.11.1979. do 6.12.1989.)
- Marija Miličević, tehničar – restaurator
(od 1.1.1965. do 15.6.1968.)
- Tatjana Mušnjak, konzervator savjetnik; voditelj Središnjeg laboratorija
od kolovoza 1985. (od 16.9.1975.)
- Ksenija Percač, konzervator pripravnik
(od 17.1.1994.)
- Dubravka Pilipović, konzervator
(od 15.4.1988.)
- Tatjana Ribkin-Puškadija, konzervator savjetnik; voditelj Središnjeg laboratorija
do srpnja 1985. (od 11.11.1954. do 1.7.1985.)
- Marija Ružić, viši tehničar – restaurator
(od 10.1.1969.)
- Darinko Šmantić, tehničar – restaurator pripravnik
(od 1.6.1994.)
- Antun Vincetić, viši tehničar – specijalist za stare uveze
(od 22.2.1990.)

PRILOG 2: Popis imatelja pisane baštine za koje je radio Središnji laboratorij za konzervaciju i restauraciju, od osnutka do konca 1994. godine

1. Hrvatski državni arhiv, Zagreb
2. Povijesni arhiv Bjelovar
3. Povijesni arhiv Dubrovnik
4. Povijesni arhiv Karlovac
5. Povijesni arhiv Osijek
6. Povijesni arhiv Pazin
7. Povijesni arhiv Rijeka
8. Povijesni arhiv Sisak
9. Povijesni arhiv Slavonski Brod
10. Povijesni arhiv Split
11. Povijesni arhiv Varaždin
12. Povijesni arhiv Zadar
13. Povijesni arhiv Zagreb
14. Sabirni centar Šibenik
15. Arhiv Hvar
16. Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb
(kasnije Instituta za suvremenu povijest, a sada u sklopu Hrvatskog državnog arhiva)
17. Centralni arhiv Gradske vijećnice, Zagreb
18. Privatna arhiva dr. Ivana Ribara
19. Archivio di Stato Firenze, Italija
20. Arhiv Herceg Novi, Crna Gora
21. Istorijski arhiv Kotor, Crna Gora
22. Istorijski arhiv Ohrid, Makedonija
23. Istorijski arhiv Senta, Vojvodina
24. Nadbiskupski arhiv Zagreb
25. Nadbiskupski arhiv Split
26. Nadbiskupski arhiv Rijeka
27. Nadbiskupski arhiv Zadar
28. Biskupski arhiv Hvar
29. Biskupski arhiv Križevci
30. Biskupski arhiv Poreč
31. Biskupski arhiv Senj

32. Biskupski arhiv Šibenik
33. Kaptolski arhiv Hvar
34. Kaptolski arhiv Split
35. Kaptolski arhiv Zagreb
36. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
37. Znanstvena knjižnica Dubrovnik
38. Znanstvena knjižnica Pula
39. Znanstvena knjižnica Rijeka
41. Znanstvena knjižnica Split
42. Znanstvena knjižnica Zadar
43. Kaptolska knjižnica Zadar
44. Arheološki muzej, Zagreb
45. Etnografski muzej, Zagreb
46. Hrvatski prirodoslovni muzej, Zagreb
47. Hrvatski školski muzej, Zagreb
48. Muzej PTT, Zagreb (sada HPT muzej)
49. Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb (sada Hrvatski povijesni muzej)
50. Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb
51. Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb (sada Hrvatski povijesni muzej)
52. Muzej Međimurja, Čakovec
53. Dubrovački muzej, Dubrovnik
54. Muzej dubrovačkog pomorstva, Dubrovnik
55. Zavičajni muzej Jastrebarsko
56. Gradski muzej Karlovac
57. Spomen-park Kumrovec
58. Muzej NOB-a Biokovskog područja, Makarska
59. Muzej Slavonije, Osijek
60. Zavičajni muzej Pregrada
61. Zavičajni muzej Rovinj
62. Samoborski muzej, Samobor
63. Gradski muzej Sisak
64. Muzej Brodskog posavlja, Slavonski Brod
65. Arheološki muzej, Split
66. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split
67. Muzej narodne revolucije, Split

68. Muzej grada Šibenika
69. Gradski muzej Vukovar
70. Muzejska zbirka Zelina
71. Dijecezanski muzej, Đakovo
72. Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb
73. Galerija umjetnina, Split
74. Muzej Bosanske krajine, Banja Luka
75. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb
76. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb
77. Restauratorski zavod Hrvatske, Zagreb
78. Zavod za restauriranje umjetnina, Zagreb
79. Centar za zaštitu spomenika kulture o. Hvara, Hvar
80. Staroslavenski zavod "Svetozar Ritig", Zagreb
81. Zavod za filologiju, Zagreb
82. Zavod za statistiku Hrvatske, Zagreb
83. Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
84. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split
85. Jadranski institut HAZU, Zagreb
86. Kabinet grafike HAZU, Zagreb
87. Akademija za kazalište, film i televiziju, Zagreb
88. Fakultet za defektologiju, Zagreb
89. Farmaceutsko-biokemijski fakultet – Dekanat za farmakognoziju, Zagreb
90. Filozofski fakultet – Knjižnica Odsjeka za povijest, Zagreb
91. Geodetski fakultet – Zavod za kartografiju, Zagreb
92. Teološki fakultet, Zagreb
93. Medicinski fakultet, Rijeka
94. Treća gimnazija, Zagreb
95. Likovni centar, Zagreb
96. Festival Dubrovnik, Dubrovnik
97. Festival jugoslavenskog igranog filma, Pula
98. Kulturno društvo "Cetinjanin", Sinj
99. Križarska organizacija "Veliko križarsko bratstvo", Zagreb
100. Vjesnik, RJ Dokumentacija, Zagreb
101. Tvornica papira, Rijeka
102. Poduzeće "Dalmacija cement", Split

103. Grad Zagreb – Područni ured Centar, Zagreb
104. Skupština općine Sisak
105. Ured predsjednika Republike Hrvatske, Zagreb
106. Veleposlanstvo Republike Španjolske, Zagreb
107. Matični ured Mali Lošinj
108. Matični ured općine Vinkovci
109. Matični ured općine Vukovar, Zagreb
110. Pokrajina Gradišće – Austrija; građa Gradišćanskih Hrvata
111. Samostan Sv. Marije, Zadar
112. Uršulinski samostan, Varaždin
113. Samostan Družbe Isusove, Dubrovnik
114. Dominikanski samostan, Dubrovnik
115. Dominikanski samostan Stari Grad, Hvar
116. Provincijalat kapucina – Dubrava, Zagreb
117. Franjevačka provincija Presvetog otkupitelja, Split
118. Franjevački samostan Zagreb
119. Franjevački samostan Bjelovar
120. Franjevački samostan "Male braće", Dubrovnik
121. Franjevački samostan Cernik
122. Franjevački samostan Hvar
123. Franjevački samostan Jastrebarsko
124. Franjevački samostan Kampor, o. Rab
125. Franjevački samostan Karlovac
126. Franjevački samostan Klanjec
127. Franjevački samostan Kloštar Ivanić
128. Franjevački samostan Krapanj
129. Franjevački samostan Krapina
130. Franjevački samostan Našice
131. Franjevački samostan Orebić
132. Franjevački samostan Požega
133. Franjevački samostan Samobor
134. Franjevački samostan Senj
135. Franjevački samostan Sinj
136. Franjevački samostan Slavonski Brod
137. Franjevački samostan Poljud, Split

138. Franjevački samostan Varaždin
139. Franjevački samostan Vukovar
140. Samostan franjevac trećoredaca Ksaver, Zagreb
141. Samostan franjevac trećoredaca o. Krk
142. Samostan franjevac trećoredaca Odra
143. Franjevački samostan Bač
144. Franjevački samostan Sv. Klare, Kotor
145. Franjevački samostan Gorica, Livno
146. Hrvatski papinski zavod Sv. Jeronima – Rim, Italija
147. Mostarska biskupija, Mostar
148. Župni ured Sv. Ivana Krstitelja, Nova Ves – Zagreb
149. Župni ured Bakar
150. Župni ured Bale
151. Župni ured Brusje, o. Hvar
152. Župni ured Brtonigla
153. Župni ured Đurđevac
154. Župni ured Gora, Glina
155. Župni ured Gračišće
156. Župni ured Hvar
157. Župni ured Hum
158. Župni ured Ivanec
159. Župni ured Iž Veli
160. Župni ured Krašić
161. Župni ured Krbune
162. Župni ured Lasinja
163. Župni ured Lipa
164. Župni ured Lipovljani
165. Župni ured Momijan
166. Župni ured Našice
167. Župni ured Nerežišće
168. Župni ured Orubica
169. Župni ured Pazin
170. Župni ured Pribić
171. Župni ured Promina
172. Župni ured Raić Gornji

173. Župni ured Roč
174. Župni ured Rovinj
175. Župni ured Ruševo
176. Župni ured Sali
177. Župni ured Sv. Križa, Sisak
178. Župni ured Sukošan
179. Župni ured Tjjarica
180. Župni ured Tijesno
181. Župni ured Topusko
182. Župni ured Tuhelj
183. Župni ured Umag
184. Župni ured Velika
185. Župni ured Veliko Trgovišće
186. Župni ured Viduševac
187. Župni ured Vrsar
188. Župni ured Zaostrog
189. Župni ured Marija Gorica, Zaprešić
190. Župni ured Sv. Ivan Zelina
191. Župni ured Žman
192. Župni ured Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
193. Župni ured Komušina, BiH
194. Židovska općina, Zagreb
195. Pravoslavna eparhija Mikleuš

Literatura:

1. Krajčinović, Matija. Osnivanje i djelokrug naučnog laboratorija za restauratorsku službu. *Ljetopis JAZU*. Zagreb, 61 (1956), str. 240-247.
2. Ribkin, Tatjana. Djelatnost Konzervatorsko-restauratorskog odjeljenja Državnog arhiva Hrvatske. *Arhivist*. Beograd, god. 12 (1962), sv. 1, str. 250-253.
3. Ribkin-Puškadija, Tatjana. Osvrt na neka aktualna pitanja rada na konzervaciji i restauraciji arhivske građe. Referat na Savjetovanju SDARJ-e, Split, 21-23.10.1964.
4. Ribkin-Puškadija, Tatjana. Organizacija rada na konzervaciji i restauraciji dokumenata i knjiga u Jugoslaviji. *Informatologia Yugoslavica*. Zagreb, 3(1971), 1-4, str. 23-36.
5. Stulli, Bernard. Osnove programa za izgradnju nove zgrade Arhiva Hrvatske u Zagrebu. *Arhivski vjesnik*. Zagreb, XIX-XX (1976-1977), str. 249-271.
6. Šundrica, Zdravko. Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa Dubrovačkog arhiva. *Arhivist*. Beograd, god. 29 (1979), sv. 1-2, str. 23-36.
7. Protokol o restauratorskim radovima u Arhivu JAZU (Protokol je vodio dr. Vladimir Mošin) - čuva se u Arhivu HAZU, Zagreb.
8. Izvješća o radu Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju HDA, 1954-1994. - čuvaju se u dokumentaciji Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu.
9. Stručna dokumentacija konzervatorsko-restauratorskih radova Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju HDA - čuva se u Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju HDA.
10. Mušnjak, Tatjana. Oprema laboratorija za konzervaciju i restauraciju te knjižovežnica - Equipment in the Laboratory for conservation and restoration and the Bookbinding Department. U: *Sodobni arhivi IX*. Maribor, 1987, str. 89-93 i 145-148. (prijevod na engleski jezik: T. Mušnjak).

Summary

**FORTY YEARS OF CONSERVATION AND RESTORATION IN THE
CROATIAN STATE ARCHIVES IN ZAGREB**

Central Laboratory for conservation and restoration was established on the 11th November 1954. Facts of activities and events that preceded the establishing, had never been systematically notified or reviewed. In her paper, author begins because of that, with a short history survey on some of those activities.

Laboratory is specialized for restoration of documents recorded on paper, parchment and leather. It also has a bookbindery for older bindings. Laboratory

satisfies needs, not only of the Croatian State Archives but as well, of all other owners of written documents in Croatia: regional archives, libraries, museums, religious communities and other organizations on scientific and cultural field.

From establishment of Central Laboratory for conservation and restoration and bookbinding up to the end of 1994, there have been, in total, 538.331 items repaired and restored, 7.980 books bounden, 1.413 protective boxes made, 3.081 protective folders of various material for special forms of archival material (documents on parchment with the hanging wax-seals, very old and valuable books, etc.) and 160 passe-partout for paintings and graphics.

In 1986, Central laboratory drafted a plan of development for the conservation and restoration service on archive field by analyzing level of damage on archives of all owners in Croatia. Those analyses showed, that in the moment of investigation, cca 10.000.000 leaves demanded some kind of conservation and repair.

Unfortunately, meanwhile situation became worse. During the aggression toward Croatia a great sizes of archives have been damaged. According to present estimates and knowledge, about 500.000 leaves are damaged, and that is not final result.

From the very beginning of the war, Laboratory was included in salvation and restoration of imperilled archives and those evacuated from Croatian territories under war. The priority has been given to the most valuable archives: church and civil register books, cadastre and glagolitic documents.

The Laboratory has eight employees in a very cramped quarters, and equipment is partly outdated and deficient. Its development program expects increasing of space, more experts and foundation of Laboratory for Chemistry and Microbiology which will carry scientific research on the field of preservation of archives.

Translated by Mirjana Perešin